



Ladislav Babić

Bijeg u slobodu

Pretpostavljam da se u jednom možemo složiti. Ako su sve elementarne sastavnice društva (svaki pojedinac) slobodne, možemo reći da je i društvo slobodno. Slobodno društvo, međutim, ne uključuje a priori i slobodu svakog pojedinca. Već nakon ove dvije jednostavne rečenice nastaje problem. Zašto se ogromna većina ne bori tako žestoko za individualne slobode koliko za onu društvenu; dapače, kad mu elite objave da konačno živi u slobodnom društvu, poput papagaja (barem javno) ponavljaju kako su i oni slobodni, što nije nego odraz nepoznavanja pojma slobode, straha od represije sustava i ljudskog licemjerja kojeg nas evolucija nikako ne može riješiti. Evo, u navodno slobodnim državama regije (koje sve puze pred svjetskim moćnicima, da o unutrašnjim klečeplazenjima građana pred nacionalističkim elitama ne pričamo) tvrdim da niste slobodni. Nije ovo tekst o retorički kićenim, povijesno usvojenim deklaracijama na putu ljudske socijalne evolucije (američka [*Deklaracija o nezavisnosti*](#), francuska [*Deklaracija o pravima čovjeka i građanina*](#), UN-ova [*Opća deklaracija o pravima čovjeka*](#), i kojekakvi ustavi svakojakih država pa i vaše), o kojima su napisane nebrojene [*analize*](#), već na prilično jednostavan način tematizira pitanje: *Koliko su prava svake konkretne jedinice usklađena s perpetuiranim pozivanjima na usvojene dokumente*, koja se ponavljaju od izbora do izbora, od svečanih prilika do idućih svečanosti. Papir trpi sve dok čovjek to ne bi morao; nažalost, čini se da pokazuje veća svojstva trpeljivosti no celulozna vlakna kojima ga se prečesto porobljava (a

da toga nije ni svijestan) umjesto oslobađa. Prijelaz od primjene općih fraza na konkretna ljudska bića prečesto je širi i dublji od najvećih ponora.

Već u [rječniku](#), koji pretendira bez suvišnog filozofiranja objasniti pojmove, nailazimo na više definicija slobode:

1. mogućnost samostalnog, nezavisnog djelovanja, mogućnost samoodređenja čovjeka, stanje oprečno postojanju prisile [uzimati (si) slobodu dopuštati sebi (si) nešto], opr. Ropstvo

2. mogućnost nesmetanog rada u kakvoj oblasti ljudske djelatnosti [sloboda plovidbe; sloboda izbora i dogovora]

3. stanje oprečno zatočenju, zatvoru [biti na slobodi]

4. povlastica [seljačke slobode; liječnička sloboda; novinarska sloboda]

Očito, apsolutna definicija ne postoji, ona koja bi bila primjenljiva u svako vrijeme i u svim prilikama. Kao sve što tangira čovjeka i sloboda je samo relativna, i možda upravo stoga korisna kao sredstvo manipulacije. Uostalom, da nam je jasno što predstavlja, ne bi bilo toliko [mudroslovlja](#) o njoj, od čega možda tek cjelina djelomično obuhvaća njeno značenje, ostavljajući je nadalje difuznom kategorijom. Na početku svog članka "*Pojam slobode*", Žarko Vidović [kaže](#):

"Najveći nesporazumi, kad se govori o slobodi, potječu upravo otud što ta jedna ista riječ - sloboda - pokriva, zastupa i označava najrazličitije pojmove i fenomene, pa se to dešava čak i kod jednog istog autora u raznim njegovim momentima, napisima i govorima, a da i ne spominjemo koliko ta riječ ima različita značenja u raznih autora tokom dvije hiljade godina filozofije i literature. Samo nabranje bića, fenomena i pojmova (i to raznorodnih, pa i suprotnih) kojima je pripisivana ili se još pripisuje sloboda — zauzelo bi više prostora, nego čitav ovaj napis o stvarnom značenju riječi sloboda. Postoje hiljade konfuznih stavova u našim vlastitim riječima, napisima, govorima, programima, zakonima, ustavima. Tako se ne može znati o čemu govori čovjek kad kaže »sloboda«, pa je s tim čovjekom nemoguće i sporazumijevanje i dogovor. Ta zbrka pojmova i potreba za jasnoćom nikad se nije osjećala tako bolno kao danas, jer relativizam nikad u historiji nije bio tako moćno oružje samovolje kao što je danas. On je već postao i masovna »filozofija« mirenja sa sudbinom. On opravdava sve, jer uništava svaku optužbu i prlja svaku zaslugu. Relativizam je moćno oružje demoralizacije, a počiva na zbrci pojmova, mnogoznačnosti riječi i nejasnoći govora, obećanja, ugovora, programa i zakona."

(Vidović se otpadništvom udaljio od temeljnih ideja suradnika *Praxsisa* – časopisa u kojem je objavljivao - priklonivši se zastupanju pravoslavnih nacionalističkih viđenja, a u najnovije vrijeme ovaj bivši *SKOJevac* i marksist zalaže se za rehabilitaciju *Nedića*). Nešto opširnija, njena filozofska definicija, navodi nas na trag dvojbi oko naoko jednostavnog pojma:

"sloboda – (grč. ἐλευθερία; lat. libertas), općenito označuje stanje u kojem subjekt može djelovati bez prisile i zabrane, posjedujući sposobnost samoodređenja izborom cilja i sredstava da se on postigne. Sloboda je nedostatak nužnosti, slobodno je ono što nije nužno. Sloboda može biti moralna i fizička. Libertas exercitii zove se sloboda koja se odnosi na izbor da se djeluje ili ne djeluje; libertas specificationis jest u odabiranju ovog ili onog; libertas contrarietatis jest

mogućnost biranja između moralnog dobra ili zla. Budući da je volja po svojoj naravi razumska težnja, ona ne može pri odlukama o izboru ovog ili onog objekta ići za onim što je, kao takvo, nerazumsko ili čak proturazumsko. To je njezina metafizička granica (limes metaphysicus), jer proizlazi iz naravi volje; ograničenje čovjekove volje pri odabiru dolazi također od toga što čovjek na razne načine doživljava privlačnu snagu pojedinih objekata, čime raste ili pada subjektivno doživljavanje objektivne privlačnosti onog o čemu se odlučuje. To se naziva limes psychologicus."

Privlačna snaga pojedinih objekata – svojevoljno, podsvijesno ili prisilno usađena u ljudski um a da on toga ni ne mora biti svijestan, određuje naš stav prema slobodi i vlastito uklapanje u tako subjektivno shvaćenu paradigmu. Htjeli mi to ili ne, ljudski umovi su u većoj ili manjoj mjeri podložni gravitaciji društvenog djelovanja, a većina ljudi nažalost samo ponavlja inputirane definicije i mantre kojima ga obasipaju društveni faktori, od navodno velikog povjerenja. Govorimo o takozvanoj *društvenoj svijesti*, s kojom se individualna ne mora slagati, napose ako je ona na razne načine nametnuta kao "službena", tolerirajuća od sistema i nositelja vlasti. Utjecaj društvene svijesti može sasvim prigušiti onu pojedinačnu i njenu kritičnost, te tolerantnost spram inomislećih pojedinaca, što naprosto znači da jedinka uopće nije svijesna o vlastitoj neslobodi. Nikoga, primjerice, ne zanimaju stvarne istine – uglavnom ih nazivamo znanstvenima, jer se do njih došlo rigoroznim postupkom naučnog uvida u pojavu – sem možda ako su dekretima utisnute u podatne umove. Znanstvena metoda uključuje, kao posljednji korak prezentacije rezultata istraživanja, *skepsu* – razumnu sumnju u vrijednost iznesenog naučnog suda; razumnu utoliko da ga je moguće oboriti relevantnim argumentima ukoliko se oni pronađu. Na taj način i sama znanost priznaje da njene tvrdnje ne treba prihvaćati u apsolutnom obliku, već su uvijek, na svakom mjestu, u svako vrijeme, od svakoga podložne propitivanju i eventualnom obaranju.

Kolika je to kvalitativna razlika (koja uključuje odnos prema slobodi svakog pojedinca) prema kojekakvim saborskim deklaracijama ("*O domovinskom ratu*") i rehabilitacijama (*Hebrang*), čak i bez bez obnova sudskog procesa (*Stepinac*) – što nema vrijednost veću od proizvoljnog proglašenja potpisanog hrpom laika - inaugurirati mimo strukovnih krugova "istine" koje ne moraju nimalo korespondirati s povijesnom istinom, tek će rijetki shvatiti. Oni naprosto usvajaju dogme, od vladajućih im dekretima servirane kao neupitne istine, a svakog skeptika koji se usudi u njih posumnjati ili traži njihovu objektivno, znanstveno obrazloženje (a takva uvijek počivaju na dokazima), automatski diskvalificiraju kao "antidomoljuba" (*domoljublje* – još jedan pojam podložen skeptičnom propitivanju) i praktički ga ekskomuniciraju iz aktualnog društvenog života, u najblažem obliku mu dozvoljavajući bitisanje negdje na periferiji istoga. [David Icke](#), jedan od promotora teorija zavjera (s kojima se ne slažem) dobro [primjećuje](#): čim se jednom većini nametnu tolerirajuća se pravila, nepoštivanje kojih rezultira potiskivanjem na marginu i ismijavanjem (pa i ozbiljnijim posljedicama) svake "*crne ovce*", time se automatski stvara neformalni

"...pritisak da se pokori, što ujedno služi za upozorenje drugim pojedincima u stadi koji također razmišljaju o odvajanju ili osporavanju prevladavajuće stvarnosti. Kao što sam ranije istakao, taj strah da budemo različiti, kao i iskazivanje stajališta koja pobijaju 'pravila', nadmoćan je strah od onoga što će drugi ljudi misliti o nama. U stvari, riječ je o strahu od toga što će ovce koje nas okružuju reći i učiniti ukoliko pokušamo napustiti stado i preispitati njegove uvjetovane pretpostavke. Takav mentalitet znači da mase same nad sobom provode red i poredak, držeći jedni druge na liniji." (iz knjige "*Tako je govorio Dejvid Ajk*")

Zaista je manipulacija masama jednostavan posao, znamo li da se razvila cijela znanost rodonačelnik koje je *Freudov* nećak [Edward Bernays](#), koja proučava oblike i vrste najlakšeg implementiranja poželjnog ponašanja masa, uvjerenih da su

im postupci diktirani isključivo vlastitom, *slobodnom* voljom. Područjem politike, i općenitije svjetonazora, u sinergiji sudjeluju u formiranju vašeg "slobodnog" mišljenja ekonomske i političke elite spregnute s mainstream medijima. Na golemu žalost i degradaciju napora evolucije oko ljudskog uma, ogromne periode vremena vladaju nama tako prihvaćene kvaziistine i/ili istine (naime, dekretom se može naturiti i stvarna istina; suština je oko slobode propitivanja). Sve to u danim političkim okolnostima prolazi, ali dugoročno ne može - parlamenti nemaju nikakvih, sem samovoljno si pripisanih, ingerencija mimo zaključaka znanosti bilo što proglašavati istinom. Nažalost, trajanje takvog stanja izvan je predvidljive moći ma kojeg ljudskog stvora ili znanosti. Zašto, recimo, ljudi tendiraju dozvoljavati *Saboru* da bedarijama uređuje povijest po svom ukusu (što kod većine ima itekakvog uspjeha), izopćavajući svako sumnjalo koje bi htjelo više konkretnih dokaza od hrpe fraza potpisanih hrpicom politički indoktriniranih laika, članova stranaka i dijelova vlasti, koji bi vlastite koristi radi potpisali i vaše slanje u logore ili na vješala? Sem uvijek prisutnog straha od represivnog aparata vlasti, ma i u -samodeklarirano - najslobodnijem društvu, tu je i jedan evolucijski psihološki faktor koji još nismo uspjeli nadići.

„Da je proces razvoja čovečanstva bio skladan, da se on držao izvesnog plana, obe strane tog razvoja, stalno jačanje i sve veća individuacija – našle bi se u potpunoj ravnoteži. Ovako je istorija čovečanstva istorija sukoba i borbi. Svaki korak ka većoj individuaciji pretio je ljudima novim nesigurnostima. Čim se jednom prekinu, primarne veze se ne mogu obnoviti, čim jednom izgubi raj, čovek se više ne može vratiti u nj. Postoji samo jedno moguće, plodonosno rešenje odnosa individualizovanog čoveka i sveta: čovekova aktivna solidarnost sa svim ljudima i njegova sponatana delatnost, ljubav i rad, koje ga ponovo sjedinjuju sa svetom, ne na osnovu primarnih veza, već kao slobodnog i neovisnog pojedinca. Međutim, ako ekonomski, društveni i psihološki uslovi, od kojih zavisi čitav proces ljudske individualizacije, ne daju osnovu za ostvarenje individualnosti u smislu koji je upravo spomenut, a ljudi istovremeno izgube one veze koje su im pružale bezbednost, taj raskorak čini od slobode nepodnošljiv teret. Ona se tada

izjednačava sa sumnjom, sa življenjem kome nedostaju značenje i smer. Javljaju se moćne težnje da se iz takve slobode utekne u potčinjenost ili u nekakvo vezivanje za čoveka i svet, koje obećava olakšanje neizvesnosti čak i ako pojedinca lišava slobode.“ (Erich Fromm, „[Bekstvo od slobode](#)“)

Pod *primarnim vezama* Fromm podrazumijeva one koje čovjeka vežu uz vanjski svijet, njegovu zajednicu, pružajući mu osjeća pripadanja i ukorjenjenosti, a time osjećaj sigurnosti. One „*podrazumijevaju nedostatak individualnosti, ali one pružaju pojedincu bezbednost i omogućuju mu da se snađe*“. To su one veze kojih se današnji nacionalisti, u groznom strahu od individualizacije (Krleža bi rekao: „*S ljudima zajedno smrdi, ali je toplo*“), drže kao majčinih skuta, jer im pružaju osjećaj sigurnosti i zaštićenosti. Raskidanjem tih veza, procesom individualizacije, čovjek se suočava sa sasvim novim svijetom, u kojem i sloboda dobiva za njega posve novo značenje. Nacionalisti strahuju suočiti se s ovim evolucionim korakom. Dvojiti o nečemu je pretežak teret čovjeku. Uvijek on želi u sebi imati psihički čistu situaciju. Ako ne razumije kozmologiju, tu mu ju *Bog otac* sa srodnom metafizikom i ezoteričnostima, pa se intelektualno zadovoljavaju i takvim objašnjenjima. Ionako laik u ponajviše područja, sem onog u kojem lično učestvuje bilo iz interesa ili egzistencijalnih razloga, lakše mu je prihvatiti lakovjernom umu nabačene teze od strane kvaziautoriteta (takav je svaki poduprt silom, ili potencijalnom prijetnjom njome) negoli se baciti u bezdan dokaza, protudokaza, činjenica, pretpostavki, laži, nagađanja,..., kako bi iz kukolja izdvojio žito istine. Već sama ta činjenica dovodi u pitanje stvarnu slobodu čovjekovu kao "*stanje u kojem subjekt može djelovati bez prisile i zabrane, posjedujući sposobnost samoodređenja izborom cilja i sredstava da se on postigne*".

Pogledajmo posve banalni slučaj koji bjelodano demantira vaše uvjerenje da ste slobodni, u slobodnoj državi – ma kako se ona zvala. Gledate film na TV (koji nije vašom voljom na programu, niti vas se pitalo za termin prikazivanja), i baš kad je najinteresantnije – prekid od deset minuta! Reklame! Toliko ste izdresirani

prihvatiti ovo normalnom situacijom, da – kad bi vam netko spomenuo vremena u kojima ste mogli mirno, bez prekida i uzrujavanja uživati do kraja u filmskoj storiji, vi biste mu naveli sijaset razloga zašto je prekid vašeg užitka najnormalnija pojava u svemiru! Koju, doduše, niste sami odabrali (sad ćete uskočiti, kako vi baš i ne morate gledati te reklame, kako su one dobro došle jer vas je upravo potjeralo na mjesto kuda i car ide pješke, da ste baš ožednjeli pa imate cajta skoknuti po pivo u frižider,...), ali – zar ne vidim kako ste svojevrijedno slobodni birati sijaset stvari? Osim jedne – da to činite s okovima *nametnutih* reklama! Naravno, nit' vama, a još manje onima koji upravo žele dresiranog gledatelja iz profitnih razloga, ne pada na pamet osnivanje televizijskog kanala isključivo posvećenog reklama, gdje biste bez ikakve prinude, svojevrijedno, zaista slobodno odlazili kad vam se "sprdne" i tamo svojim daljinskim upravljačem pregledavali ponudu (što bi vrlo lako bilo ostvarivo financijskim udruživanjem proizvođača i ponuđača roba). Internet se u odnosu na spomenuti primjer čini napretkom, kad ne bi stvarao nove, još veće opasnosti po ljudsku slobodu; od manipulacija informacijama, njihovog ukidanja, neovlaštenog preuzimanja osobnih podataka, sve do direktnog praćenja komunikacije na internetu, pa čak i posvudašnjeg privatnog života korisnika, s obzirom na razvoj satelitske tehnologije i sveopću "mobitelizaciju" stanovništva. Često nesvjesni, a nerijetko i svojevrijedno pristajući na uskraćivanje vlastitih sloboda, dok bi za nametnute svetinje i krv prolijevali. Po autorovom mišljenju, većina pristaje - ni ne razmišljajući o tome (upravo zato!) - na sužavanje iskonskog prostora slobode, u ime onog koji mu vještom propagandom majstora eksploatacije nudi tehnološki razvoj. Gomila misli da dobija više, ali se kvalitet toga smanjuje samom činjenicom da postaje podložan kontroli svaki naš čin, naročito onaj pobune protiv stanja stvari. *"Shvatiti čovjekovo ponašanje"*, kaže Ivan Supek u djelu *"Trinitas"*,

"ili povijesni događaj možemo tek onda kad smo istražili sve vanjske okolnosti, unutarnju motivaciju i izvršena djela. Naime, kako bi rekonstruirao neki povijesni događaj, povjesničar istražuje sve relevantne okolnosti, ali mora proniknuti i u prešućene nakane aktera, a tek mu cijeli tijek zbivanja otkriva skrivene motive. Čini mi se stoga primjerenijim u psihologiji i društvenim znanostima uvesti

motivaciju ili meku kauzalnost, što znači da na tim područjima nemamo ili ne možemo imati točno određena stanja ni točno određene čimbenike ili parametre kao kod npr. proračuna gibanja planeta oko Sunca. Budući da uzroci nisu posve određivi, posljedice se mogu tek približno odrediti, a mogu i izostati."

Upravo vanjske okolnosti, struktura okvira u kojem pojedinac obitava, bitno utječe na javnu manifestaciju njegovih unutrašnjih psiholoških poriva, i jasno izražavanje motivacije ukoliko nije u skladu s prešutnim (ili ozakonjenim) aksiomima društva. Stoga su često bezrazložni prigovori na pojedine autore da jednostrano analiziraju stvari, usredotočujući se na jedan a zanemarujući ostale faktore ljudske alijenacije. Ništa oni ne zanemaruju; kao i svi teoretičari, usredotočuju se na najbitniji čimbenik da bi uopće mogli razviti konzistentnu teoriju pojave, koju onda manje vješti nastavljači ukrašavaju sekundarnim detaljima. [Okvir u kojem živimo](#) (kapitalizam liberalne demokracije, i bilo koje druge vrste – jer nema "humanog kapitalizma") bitno određuje slobodu pojedinaca. Možda možete spolno općiti na plaži ili nositi majicu s *Cheovim* likom (nakon što su ga likvidirali!), ali jedno ne smijete – propitivati opravdanost privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i prirodnim resursima, postavljati pitanja o kontroli proizvođača nad vlastitim radom i raspodjelom prihoda, što suštinski određuju dosege vaše slobode. Ljudi se seksaju dok je svijeta i vijeka, oduvijek se oblače u kojekakve modne krpice, ali još nisu uspostavili kontrolu nad prethodno spomenutim suštinama.

Eto, bavili se mi filozofijama ili jednostavnim stvarima, možemo samo zaključiti kako je kategorija slobode vrlo rastezljiv pojam, prilagodljiv društveno političkim prilikama te licemjerju jedinki, koje – javno se zaklinjući u njen opstoj – ni ne shvaćaju koliko su okovani okvirom u kojem žive, te vlastitim psihološkim ramovima. Često se među laicima čuje misao kako "moja sloboda završava tamo gdje počinje tvoja", što nije drugo nego praznoslovlje – prividno ogromna mudrost. Ona bi imala neko opravdanje u slučaju savršene jednakosti među ljudima, kada bismo mogli točno definirati granice slobode. No, gdje je realna granica kod koje

počinje tvoja sloboda? Etički nerješiva dilema, vodeći se spomenutom definicijom; uvijek mogu reći da si zadro u moje područje slobode braneći na taj način vlastiti upad u tvoj atar, i obrnuto – dakako. Tu u igru onda već ulazi tolerancija, ali i to je prilično difuzno definiran pojam, naročito u praksi; tko kaže da smo jednako tolerantni spram onog što smatramo prodorom na teritorij vlastite slobode? No, prostor slobode nije zauvijek zadan, on se može širiti (ali i sužavati) na dva načina. Širenjem slobode drugoga na moj račun, što se jednakopravno može smatrati i širenjem i sužavanjem - ovisno s kojeg aspekta se promatra - ali ima i izuzetnih ljudi (znanstvenika, filozofa, humanista, revolucionara,...) koji istovremeno pomiču granice slobode sviju nas, ničiju ne sužavajući. Podjednako pogrešna je definicija slobode *Rose Luxemburg*: "Sloboda je uvijek sloboda drugačijeg mišljenja". Svašta! Ta tko uopće na ovom svijetu može znati, odrediti, ili ograničiti moje mišljenje! Izricanje njegovo, da - ali mišljenje je, bar za sada, nedotakljiva svojina svakog čovjeka, unutar koje se on može slobodno kretati u rasponu od najgorih zločinaca do najvećih svetaca, a da ga zbog toga nitko ni teorijski ne može prozivati, a kamoli kažnjavati. Za etičara *Kangrgu*, sloboda "nije ništa drugo do moći biti i drugačije nego što jest", a jeli to ostvarivo ili nije u danim okolnostima ovisi o mnogo faktora; od čisto individualno psiholoških, preko *subliminalno* (ispod praga svjesnog zapažanja) kontroliranih, do onih represivnih. Sloboda je etičko, ali prije svega praktično pitanje. Na kraju svoje knjige "[Razmišljanja o etici](#)", on rezimira:

"Nitko drugi osim nas samih ne može za nas odrediti naš smisao života. Ne samo zato što se taj smisao po svojoj biti ne da tako odrediti, o čemu je bilo riječi. Nego, ako vam ja odredim smisao života, onda to neće biti vaš, nego moj smisao života, jer vaš smisao u životu morate sami u sebi i oko sebe izboriti i iskušati, a na to se morate i možete vi sami usuditi, da bi to bio vaš autentičan život. Isto tako: ako vam ja odredim ili dam slobodu, onda je to moja a ne vaša sloboda. Ako vam ja odredim budućnost, to će biti moja a ne vaša budućnost, odnosno ja ću biti vaša predvidljiva budućnost. Kolakowski je o tome lijepo rekao: »Za čovjeka-pojedinca potpuna ili gotovo potpuna predvidljivost budućnosti predstavlja neku vrstu smrti,

jednu od najautentičnijih. Onaj tko baš u tome vidi svoj ideal života (upravo tako zamišlja nebeski raj popularna kršćanska uobrazilja), taj se upokojio najobilnijom i samoubilačkom smrću, jer samoga sebe lišava budućnosti.« Ako vam dakle ja odredim vašu mogućnost, što je na sreću doista neizvedivo i zbiljski nemoguće, onda bi to bila samo moja, ali ne i vaša mogućnost, to bih bio u najboljem mogućem slučaju ja, a ne vi. Za ljudski je život posve nemoguće da netko drugi bude za nekoga na djelu. Ne može se od drugoga tražiti ili očekivati ono, što možemo učiniti i poduzeti samo mi sami. Zato ni slobodu ne možemo tražiti i očekivati od drugoga, jer nam je on neće i ne može dati. Sloboda je poput istine, ona naime i ne znači ništa drugo nego htjeti živjeti i biti u istini. Stoga se ona kao ni istina - kako kaže Hegel - ne može drugome predati poput gotove novčanice. Ne očekujmo je od drugih. Realizirajmo i uzмимо je sami! U tom uzimanju, prisvajanju, odluci ili činu pojavit će se možda i naš vlastiti smisao života kao nešto ljudski vrlo realno. Treba se usuditi. Pokušajmo!"

Pa smo se tako vratili na početak teksta, na retorički lijepo sročene formalne deklaracije, koje vrijede koliko vi smijete i usuđujete se propitivati usklađenost konkretnih manifestacije vlastite slobode s njima. Sa njima moraju na humanistički način biti usklađeni ustavi, sa ustavima zakoni, a sa zakonima njihova ravnopravna konkretizacija na svaku jedinku bez obzira na njen biološki i društveni status. Mislim da se možemo složiti kako tome u praksi nigdje nije tako. Dug je još put pred nama, a skratiti ga možemo jedino ako smo hrabri usuditi se i – pokušati slobodu uzeti vlastitim snagama.

PR

DIOGEN pro kultura

<http://www.diogenpro.com>